

السقاء، بیروت، عالم الکتب، ۱۴۰۳ق؛ **معجم مقایس اللغة**: ابن فارس (م. ۳۹۵ق.)، به کوشش عبدالسلام، قم، دفتر تبلیغات، ۱۴۰۴ق؛ **المغازی**: الواقدی (م. ۲۰۷ق.)، به کوشش مارسدن جونسن، بیروت، اعلمی، ۱۴۰۹ق؛ **المغنی**: عبدالله بن قدامه (م. ۲۰۶ق.)، بیروت، دار الکتب العلمیه؛ **من لا یحضره الفقیه**: الصدوق (م. ۳۸۱ق.)، به کوشش غفاری، قم، نشر اسلامی، ۱۴۰۴ق؛ **منتهی المطلب**: العلامة الحلی (م. ۷۲۶ق.)، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۴۱۲ق؛ **المهذب البارع**: ابن فهد الحلی (م. ۸۴۱ق.)، به کوشش العراقي، قم، نشر اسلامی، ۱۴۱۳ق؛ **المهذب**: القاضی ابن البراج (م. ۴۸۱ق.)، قم، نشر اسلامی، ۱۴۰۶ق؛ **النهایه**: الطوسی (م. ۴۶۰ق.)، بیروت، دار الکتب العربی، ۱۴۰۰ق؛ **نیل الاوطار**: الشوکانی (م. ۲۵۵ق.)، بیروت، دار الجیل، ۱۹۷۳م؛ **وسائل الشیعه**: الحر العاملی (م. ۱۰۴ق.)، قم، آل البيت، ۱۴۱۲ق.

محمد مهدی خراسانی

أراک (۱): درخت مسواک؛ از گیاهان حرم؛ سوغات حاجیان از مکه

«أراک» نام درختی است^۱ که در عربی «شجر السواک»^۲ و در فارسی درخت مسواک گفته می‌شود.^۳ این درخت در تقسیم‌بندی گیاهان از گروه «سالوادور» (Salvadoraceae)

الطبقات الكبرى: ابن سعد (م. ۲۳۰ق.)، بیروت، دار صادر؛ **عمدة القاری**: العینی (م. ۸۵۵ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی؛ **فتح الباری**: ابن حجر العسقلانی (م. ۸۵۲ق.)، بیروت، دار المعرفه؛ **الفقه علی المذاهب الاربعه**: عبدالرحمن الجزیری (م. ۱۳۶۰ق.)، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۶ق؛ **قانون**: ابوعلی سینا (م. ۴۲۸ق.)، بیروت، دار صادر؛ **الکافی**: الكلینی (م. ۳۲۹ق.)، به کوشش غفاری، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵ش؛ **کتاب الحج**: محاضرات الخوئی (م. ۴۱۳ق.)، الخلیف، قم، مدرسه دار العلم، ۱۴۱۰ق؛ **کتاب الحج**: المحقق السامد (م. ۳۸۸ق.)، قم، مهر، ۱۴۰۱ق؛ **لسان العرب**: ابن منظور (م. ۷۱۱ق.)، قم، ادب الحوزه، ۱۴۰۵ق؛ **لغت‌نامه**: دهخدا (م. ۱۳۳۴ش.) و دیگران، مؤسسه لغت‌نامه و دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ش؛ **المبسوط فی فقه الامامیه**: الطوسی (م. ۴۶۰ق.)، به کوشش بهبودی، تهران، المكتبة المرتضویه: **المبسوط**: السرخسی (م. ۴۸۳ق.)، بیروت، دار المعرفه، ۱۴۰۶ق؛ **مجمع البحرين**: الطریحی (م. ۱۰۸۵ق.)، به کوشش الحسینی، تهران، فرهنگ اسلامی، ۱۴۰۸ق؛ **مجمع الفائدة و البرهان**: المحقق الازدیلی (م. ۹۹۳ق.)، به کوشش عراقی و دیگران، قم، انتشارات اسلامی، ۱۴۱۶ق؛ **المجموع شرح المهذب**: النووی (م. ۶۷۶ق.)، دار الفکر؛ **المختصر النافع**: المحقق الحلی (م. ۶۷۶ق.)، تهران، البعثه، ۱۴۱۰ق؛ **مدارک الاحکام**: سید محمد بن علی الموسوی العاملی (م. ۱۰۰۹ق.)، قم، آل البيت، ۱۴۱۰ق؛ **مسالك الافهام الی تنقیح شرائع الاسلام**: الشهيد الثاني (م. ۹۶۵ق.)، قم، معارف اسلامی، ۱۴۱۶ق؛ **مسند احمد**: احمد بن حنبل (م. ۲۴۱ق.)، بیروت، دار صادر؛ **مصادر الفقه الاسلامی و منابعه**: جعفر سبحانی، بیروت، دار الاضواء، ۱۴۱۹ق؛ **المعجم الاوسط**: الطبرانی (م. ۳۶۰ق.)، قاهره، دار الحرمین، ۱۴۱۵ق؛ **معجم ما استعجم**: عبدالله البکری (م. ۴۸۷ق.)، به کوشش

۱. القاموس المحيط، ج ۳، ص ۴۹۲؛ مجمع البحرين، ج ۱، ص ۶۶

«أراک».

۲. العین، ج ۵، ص ۴۰۴؛ لسان العرب، ج ۱۰، ص ۳۸۸، «أراک».

۳. فرهنگ عمید، ص ۷۲.

﴿فَاعْرَضُوا فَاَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ وَبَدَّلْنَاهُمْ
بِحِجَّتِهِمْ جَنَّاتٍ ذَوَاتِ اُكُلٍ خَمْطٍ وَاَثَلٍ وَنَحْيٍ مِنْ
سِدْرٍ قَلِيلٍ﴾ (سبأ/۳۴، ۱۶) را به درخت آراک
یا میوه آن تفسیر کرده‌اند.^۵

بر پایه روایت‌ها، افزون بر استحباب اصل
مسواک^۶ به ویژه پیش از نماز^۷ که مورد
فقیهان شیعه^۸ و اهل سنت^۹ است، به مسواک
با چوب آراک سفارش شده است.^{۱۰} از این
رو، پیامبر گرامی^ﷺ به فرمان جبرئیل[ؑ] با
چوب آراک مسواک می‌زد. بر پایه روایتی،
رسول خدا^ﷺ مردم را به گرفتن چوب آراک
برای مسواک فرمان داد.^{۱۱} بر پایه روایت امام
رضا[ؑ] نیز چوب درخت آراک مرغوب‌ترین
چیز برای مسواک است؛ زیرا اگر به اندازه
باشد، دندان‌ها را جلا می‌دهد، بوی دهان را
خوش و لثه را تقویت می‌کند و در برابر
پوسیدگی، مفید است. اما کاربرد بیش از

و نام علمی آن «سالوادورا پرسیکا» (salvadora Persica) است. درخت آراک همانند درخت
انار با ارتفاع کم، برگ‌های پهن و همواره
سبز، چوب سست و خاردار، گل‌های سفید یا
سرخ رنگ، میوه خوشه‌ای مانند انگور و سبز
رنگ و اندکی تلخ است که برخی آن را
می‌خورند.^۱ در طب سنتی، از میوه و برگ این
درخت برای درمان بسیاری از دردها بهره
می‌بردند.^۲ از شاخه این درخت، چوب
مسواک گرفته می‌شود.

درخت آراک بیشتر در مناطق بیابانی
می‌روید. آب و هوای گرم و استوایی، برای
رشد این درخت مناسب است. از همین رو، در
شماری از سرزمین‌های قاره آسیا مانند
عربستان، یمن، هند، جنوب ایران (بندرعباس)
و برخی نواحی آفریقا همچون مصر، شبه
جزیره سینا و جنوب سودان یافت می‌شود.^۳ در
روایتی، از یک درخت آراک در بقیع یاد شده
که حضرت زهرا[ؑ] در سایه آن می‌نشست و
می‌گریست. چون این درخت را قطع کردند،
حضرت علی[ؑ] برای ایشان سایبانی ساخت
که به بیت الاحزان* مشهور شد.^۴

بسیاری از مفسران واژه ﴿خَمْطٌ﴾ در آیه

۵. جامع البیان؛ ج ۲۲، ص ۹۹؛ التبیان، ج ۸، ص ۳۸۸؛ مجمع البیان،
ج ۸، ص ۲۱۰.
۶. من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۵۲؛ وسائل الشیعه، ج ۲، ص ۶.
۷. الکافی، ج ۳، ص ۲۲؛ من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۵۵.
۸. الدروس، ج ۱، ص ۱۲۳؛ جامع المقاصد، ج ۲، ص ۴۲۸؛ الروضة
البهیه، ج ۱، ص ۳۲۸.
۹. الموسوعة الفقهیه، ج ۴، ص ۱۳۷.
۱۰. الکافی، ج ۳، ص ۲۳؛ ج ۶، ص ۴۹۶؛ من لا یحضره الفقیه، ج ۱،
ص ۵۳-۵۵؛ ج ۴، ص ۳۶۵؛ وسائل الشیعه، ج ۲، ص ۶-۲۷.
۱۱. مکارم الاخلاق، ص ۳۹؛ بحار الانوار، ج ۷۳، ص ۱۳۵؛
مستدرک الوسائل، ج ۱، ص ۳۶۸-۳۶۹.
۱۲. مجمع الزوائد، ج ۵، ص ۶۲.

۱. لغت‌نامه، ج ۱، ص ۱۳۶۷؛ فرهنگ عمید، ص ۷۲، «آراک».
۲. لسان العرب، ج ۱۰، ص ۳۸۸؛ لغت‌نامه، ج ۱، ص ۱۳۶۷، «آراک».
۳. گیاهان دارویی، ج ۳، ص ۲۵۲.
۴. جواهر التاریخ، ص ۱۱۳۵؛ الصحیح من سیرة النبی، ج ۶، ص ۲۶۹.

پاکستان، عربستان و برخی کشورهای دیگر، از معجون آن خمیر دندان تهیه می‌کنند. در عربستان، پزشکی متخصص در بیماری لثه، از چوب اراک خمیر دندانی به نام «معجون اللثة و الاسنان» ساخته که به نام «فلورو سواک» (fluoroswak) در داروخانه‌ها به فروش می‌رسد.^۷ افزون بر استحباب مسواک با چوب اراک، فقیهان به حرمت قطع درخت اراک همچون سایر درختان در محدوده حرم فتوا داده‌اند. در این حکم، تفاوتی میان مُحرم و غیر محرم نیست.^۸ بر پایه روایتی از امام صادق علیه السلام اگر کسی درخت اراک را در حرم قطع کند، پرداخت قیمتش بر عهده او است.^۹ بر پایه روایتی دیگر از ایشان، کسی که درخت اراک را در مکه قطع کند، باید قیمت آن را صدقه بدهد.^{۱۰} به باور بسیاری از فقیهان شیعه^{۱۱} و اهل سنت^{۱۲} قطع درخت اراک در محدوده حرم کفاره دارد. بر پایه روایتی از امام صادق علیه السلام کفاره قطع درخت حرم، یک گاو است.^{۱۳}

اندازه آن، دندان‌ها را نازک و بُن آن را سست می‌کند.^۱ در طب النبوی آمده است که اگر انسان از چوب اراک و خلال استفاده کند، از عذاب انبر برای دندان کشیدن در امان خواهد بود.^۲ بر پایه همین روایت‌ها، فقیهان به مسواک با چوب اراک سفارش کرده‌اند.^۳ پزشکان مسلمان مانند ابوریحان بیرونی و زهرای، آن را برای کاربرد در دندان پزشکی مفید دانسته‌اند.^۴ از این رو، بسیاری از حاجیان به هنگام بازگشت از حج، دسته‌هایی از چوب اراک را به منزله سوغات به سرزمین خود می‌برند. پوسیدگی کمتر دندان مصرف‌کنندگان این چوب و رواج استفاده از آن در میان مردم بسیاری از کشورهای اسلامی به ویژه عربستان، گروهی از محققان را برانگیخته تا به بررسی خواص مواد مؤثر آن بپردازند.^۵ نیز آن را در آزمایشگاه‌های اروپا به بررسی و آزمایش نهاده‌اند و خواص ضد میکروبی و ضد پلاک و مواد مؤثر آن مانند تری میتل آمین، املاح، تانن‌ها، ویتامین‌ها و فلوئور را در آن کشف کرده‌اند.^۶ در سوئیس، آلمان،

۱. بحار الانوار، ج ۵۹، ص ۳۱۷؛ مستدرک الوسائل، ج ۱، ص ۳۶۹.

۲. بحار الانوار، ج ۵۹، ص ۲۹۱.

۳. ذکری، ج ۲، ص ۱۸۱؛ الروضة البهیة، ج ۱، ص ۳۲۸؛ العروة

الوقفی، ج ۱، ص ۳۶۸.

۴. بهداشت دهان و دندان، ص ۱۴۲.

۵. ماهنامه تغذیه، ش ۸۱، بهمن ۸۷.

۶. بهداشت دهان و دندان، ص ۱۴۲.

۷. رساله نوین فقهی پزشکی، ج ۲، ص ۱۷۸.

۸. جواهر الکلام، ج ۲۰، ص ۴۲۵-۴۲۶؛ الحدائق، ج ۱۵، ص ۵۲۸-۵۳۷.

۹. مختلف الشیعه، ج ۴، ص ۱۷۳؛ جواهر الکلام، ج ۲۰، ص ۴۲۶.

۱۰. من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۲۵۵-۲۵۶؛ التهذیب، ج ۵، ص ۳۷۹.

۱۱. المبسوط، ج ۱، ص ۳۵۴؛ الخلاف، ج ۲، ص ۴۰۸-۴۰۹.

۱۲. المغنی، ج ۲، ص ۳۶۷-۳۶۸؛ المجموع، ج ۷، ص ۴۴۷.

۱۳. مختلف الشیعه، ج ۴، ص ۱۷۴.

الاول (م. ۷۸۶ق.)، قم، نشر اسلامی، ۱۴۱۲ق؛
 ذکری الشیعه: الشهيد الاول (م. ۷۸۶ق.)، قم،
 آل البيت (ع)، ۱۴۱۹ق؛ رساله نوین فقهی
 پزشکی: عبدالکریم بی آزار شیرازی، تهران،
 فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۷ش؛ الروضة البهیة:
 الشهيد الثاني (م. ۹۶۵ق.)، به کوشش کلانتر،
 قم، مکتبه الداوری، ۱۴۱۰ق؛ السرائر: ابن
 ادریس (م. ۵۹۸ق.)، قم، نشر اسلامی، ۱۴۱۱ق؛
 الصحیح من سیرة النبی (ص) جعفر مرتضی
 العاملی، بیروت، دار السیره، ۱۴۱۴ق؛ العروة
 الوثقی: سید محمد کاظم یزدی (م. ۱۳۳۷ق.)،
 قم، نشر اسلامی، ۱۴۲۰ق؛ العین: خلیل
 فراهیدی، به کوشش مخزومی، دار الهجره،
 ۱۴۱۰ق؛ فرهنگ عمید: حسن عمید، تهران،
 نشر فرهنگ اندیشمندان، ۱۳۸۸ش؛ القاموس
 المحیط: محمد الفیروزآبادی (م. ۸۱۷ق.)،
 بیروت، دار العلم؛ الکافی: کلینی (م. ۳۲۹ق.)،
 به کوشش غفاری، تهران، دار الکتب الاسلامیه،
 ۱۳۷۵ش؛ گیاهان دارویی: علی زرگر، دانشگاه
 تهران؛ لسان العرب: ابن منظور (م. ۷۱۱ق.)، قم،
 ادب الحوزه، ۱۴۰۵ق؛ لغت نامه دهخدا: علی
 اکبر دهخدا، انتشارات و چاپ دانشگاه تهران،
 ۱۳۷۲ش؛ المبسوط: السرخسی (م. ۴۸۳ق.)،
 بیروت، دار المعرفه، ۱۴۰۶ق؛ مجمع البحرین:
 الطریحی (م. ۱۰۸۵ق.)، به کوشش الحسینی،
 تهران، فرهنگ اسلامی، ۱۴۰۸ق؛ مجمع البیان:
 الطبرسی (م. ۵۴۸ق.)، به کوشش گروهی از
 علما، بیروت، اعلمی، ۱۴۱۵ق؛ مجمع الزوائد:
 الهیثمی (م. ۸۰۷ق.)، بیروت، دار الکتب العربی،
 ۱۴۰۲ق؛ المجموع شرح المذهب: النووی
 (م. ۶۷۶ق.)، دار الفکر؛ مختلف الشیعه: العلامة
 الحلی (م. ۷۲۶ق.)، قم، نشر اسلامی، ۱۴۱۲ق؛
 مدارک الاحکام: سید محمد بن علی الموسوی
 العاملی (م. ۱۰۰۹ق.)، قم، آل البيت (ع)،
 ۱۴۱۰ق؛ مستدرک الوسائل: النوری
 (م. ۱۳۲۰ق.)، بیروت، آل البيت (ع)، ۱۴۰۸ق؛

ابن ادریس^۱ و برخی از فقیهان اهل سنت^۲ در
 وجوب کفاره قطع درخت در حرم تردید
 کرده‌اند. فقیهان شیعه بر جواز چیدن میوه
 درخت اراک در حرم هم‌باورند.^۳

◀ منابع

بحار الانوار: المجلسی (م. ۱۱۰ق.)، بیروت، دار
 احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ق؛ بهداشت دهان و
 دندان در اسلام: علی رضا قنادی، خلاصه
 مقالات کنگره بین المللی تاریخ پزشکی در
 اسلام و ایران؛ التبیان: الطوسی (م. ۴۶۰ق.)، به
 کوشش العاملی، بیروت، دار احیاء التراث
 العربی؛ تذکرة الفقهاء: العلامة الحلی
 (م. ۷۲۶ق.)، قم، آل البيت (ع)، ۱۴۱۴ق؛
 تهذیب الاحکام: الطوسی (م. ۴۶۰ق.)، به
 کوشش موسوی و آخوندی، تهران، دار الکتب
 الاسلامیه، ۱۳۶۵ش؛ جامع البیان: الطبری
 (م. ۳۱۰ق.)، به کوشش صدقی جمیل، بیروت،
 دار الفکر، ۱۴۱۵ق؛ جامع المقاصد: الکرکی
 (م. ۹۴۰ق.)، قم، آل البيت (ع)، ۱۴۱۱ق؛
 جواهر التاریخ: علی الکورانی، قم، دار الهدی
 للطباعة و النشر، ۱۴۲۵ق؛ جواهر الکلام:
 النجفی (م. ۱۲۶۶ق.)، به کوشش قوچانی و
 دیگران، بیروت، دار احیاء التراث العربی؛
 الحدائق الناضرة: یوسف البحرانی (م. ۱۱۸۶ق.)،
 به کوشش آخوندی، قم، نشر اسلامی،
 ۱۳۶۳ش؛ الخلاف: الطوسی (م. ۴۶۰ق.)، به
 کوشش سید علی خراسانی و دیگران، قم، نشر
 اسلامی، ۱۴۱۸ق؛ الدروس الشرعیة: الشهيد

۱. السرائر، ج ۱، ص ۵۵۴؛ مختلف الشیعه، ج ۴، ص ۱۷۴؛ مدارک
 الاحکام، ج ۸، ص ۴۴۷.
 ۲. المعنی، ج ۳، ص ۳۶۷-۳۶۸.
 ۳. تذکرة الفقهاء، ج ۷، ص ۳۷۹.

المغنی: عبدالله بن قدامه (م. ۲۰۶ق.م)، بیروت، دار الکتب العلمیه؛ مکارم الاخلاق: الطبرسی (م. ۵۴۸ق.م)، بیروت، اعلمی، ۱۳۹۲ق؛ من لا یحضره الفقیه: الصدوق (م. ۳۸۱ق.م)، به کوشش غفاری، قم، نشر اسلامی، ۱۴۰۴ق؛ الموسوعة الفقهیه: کویت، وزارة الاوقاف، ۱۴۱۰ق؛ وسائل الشیعه: الحر العاملی (م. ۱۱۰۴ق.م)، قم، آل البیت (ع.ع.ع)، ۱۴۱۲ق.

سید علی هاشمی

أراک (۲): مکانی نزدیک نمره در مرز عرفات

أراک مکانی در سرزمین عرفات به طرف شام و نزدیک نمره است.^۱ گفته‌اند اراک منزلگاهی در عرفات از ناحیه شام است، چنان‌که نمره منزلگاهی از ناحیه یمن است.^۲ برخی نیز گفته‌اند که بخشی از اراک در جهت شام و بخش دیگر آن در جهت یمن است.^۳ سرزمین اراک از مکان‌هایی است که در آن درخت اراک می‌روید^۴ و از این رو، به آن وادی اراک گفته‌اند.^۵

۱. المصباح، ج ۱، ص ۱۷؛ القاموس المحيط، ج ۳، ص ۲۹۲؛ تاج العروس، ج ۱۳، ص ۵۰۴، «ارک».
۲. معجم ما استعجم، ج ۱، ص ۱۱۳.
۳. معجم البلدان، ج ۱، ص ۱۲۵؛ تاج العروس، ج ۱۳، ص ۵۰۴.
۴. شرح الازهار، ج ۲، ص ۱۱۴؛ حجاز در صدر اسلام، ص ۱۴۴.
۵. معجم البلدان، ج ۱، ص ۱۳۵؛ حجاز در صدر اسلام، ص ۱۳۴.

بر پایه گزارش‌های تاریخی، مشرکان قریش در روزگار جاهلیت به رغم این‌که وقوف* در عرفات از مناسک حج ابراهیم (ع.ع.) به شمار می‌آمد^۶ برخلاف دیگر حج گزاران وقوف* را در سرزمین اراک به جا می‌آوردند.

بر پایه گزارش‌های تاریخی، سپاه اسلام در سال هشتم ق. برای فتح «آمد» در سرزمین اراک استقرار یافتند. در همین مکان، به دستور پیامبر (ص.ع.ع.) هر یک از مسلمانان آتشی برافروخت و بدین سان ۱۰/۰۰۰ شعله آتش برافروخته شد. ابوسفیان و حکیم بن حزام که برای گفت‌وگو با رسول خدا (ص.ع.ع.) آمده بودند، در سرزمین اراک سپاهی بزرگ و آتشی گسترده را نگرستند که تا آن شب چنان سپاه و آتشی ندیده بودند.^۷

بر پایه روایات^۸ و باور فقیهان شیعه^۹ و اهل سنت^{۱۰}، همه سرزمین عرفات موقوف و وقوف در آن جایز است؛ اما وقوف در بیرون از عرفات روا نیست.^{۱۱} بر پایه روایتی از

۶. اتحاف الوری، ج ۱، ص ۶۳.
۷. المغازی، ج ۲، ص ۸۱۴-۸۱۶؛ تاریخ طبری، ج ۳، ص ۵۲.
۸. سنن ابن ماجه، ج ۲، ص ۱۰۰۱؛ من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۴۶۵؛ التهذیب، ج ۵، ص ۱۸۰.
۹. التهذیب، ج ۵، ص ۱۸۰؛ تحریر الاحکام، ج ۱، ص ۶۰۷؛ تذکرة الفقهاء، ج ۸، ص ۱۷۴.
۱۰. المغنی و الشرح الکبیر، ج ۳، ص ۴۲۷-۴۲۸؛ الحاوی الکبیر، ج ۱۴، ص ۱۸۴؛ بدائع الصنائع، ج ۲، ص ۱۲۵.
۱۱. المبسوط، ج ۱، ص ۳۶۶؛ شرائع الاسلام، ج ۱، ص ۱۸۸؛ جامع المقاصد، ج ۳، ص ۲۲۱.